

SKOGSPROFILERNA

NÅGRA EXEMPEL FRÅN TRAKTERNA KRING EDEFORS I NORRBOTTEN

Esbjörn Henriksson 90/94

Överste Bergman och sågverksindustrin i Bodträskfors.

I början av 1800-talet fanns ännu endast ett fåtal sågverk längs Luleå älvdal. En av dess större koloniserare, friherren Samuel Gustav Hermelin uppmanade bergsrådet Robsham att resa uppöver Lule älv och undersöka möjligheterna att anlägga nybyggen, brukssamhällen m.m. Robsham observerade då Bodträskån, som upprinner inom Jokkmokks socken och förutom de tillrinnande förgreningarna gör en sjumilafärd ned till Lule älv, mittemot Harads. Robsham noterade att ån var outnyttjad, men det skulle dröja ända till 1846 innan en hemmansägare i Harads fick tillstånd att bygga en kvarn och ett sågverk i Bodträskån. Det kommande händelseförloppet följer i stora drag det mönster som var utmärkande för 1800-talets skogsexploatering. Träindustrier blomnade upp och allt fler sågverk växte fram vid älvmyningarna. Denna process sammanföll med Europas industrialisering och de därigenom förbättrade exportmöjligheterna. Genom utbyggnad av flottlederna kunde avlägset belägna skogstillgångar utnyttjas, och uppförandet av Bodträskfors såg var i sig en mindre del av den omfattande "timberfrontier" som svepte som en vågrörelse mot norr och senare österut. När skogen succesivt fick ett allt högre värde började avverkningsrätter säljas längs älven med skyldighet att genom strömrensningar göra de vattendrag flottningsbara som låg inom och nedan upplåtelseerna.

Sågverksföreningen bildas

En kort tid efter det att hemmansägaren fått tillstånd att uppföra sågverket dyker en ny intressent upp. Handlaren Olov Bergman från Luleå, som får vetskap om det påbörjade företaget. Bergman avlider 1849 och därmed blir det hans omtalade son Carl Otto Bergman och hemmansägaren Erik Hedström som något senare bildar Bodträskfors sågverksförening. Bergman var riksdagsman, överste vid I 19 och industriledare. Han förde således Norrbottens talan i Första kammaren och hade överhuvudtaget rykte om sig att vara "en rasande duktig karl"!

Sågverket

År 1849 började Erik Hedström att bygga sågverket. Han hade även åtagit sig att bygga en damm och en mjölkvarn på samma ställe. Den senare uppförda kvarnen var en rejäl timring i tre våningar. Sågen låg 150 meter nedanför dammen, och uppfördes som ett tvåramars sågverk. Med tiden byggdes den ut och försågs med en cirkelsåg, kapsåg, kantverk och hyvelmaskin, vilket innebar ett bättre råvaruutnyttjade. Genom

underhandling med bolagets störste konkurrent, Gällivareverken, tillförsäkrade sig Bodträskfors-företaget ensamrätt till avverkning under 10 år av allt det timmer som flottades efter Bodträskån ned mot Bodträskfors. På så sätt säkrades råvarutillgången för sågverket och en klassisk monopol-situation uppstod. Bodträskfors såg blev sedermera en av de största exportsågarna i Norrbotten. Som kuriosas kan nämnas att Luleå stad efter en brand till största delen uppbyggdes med virke sågat i Bodträskfors.

Herrgården

Kring 1870-72 började Bergman att bygga den herrgård, som än idag står kvar med i stort sett oförändrad exteriör. Runt herrgården anlades en stor, lummig park på ca tre hektar. På högsta backen nordost om herrgården fanns en liten paviljong där en hornmusikkår ibland spelade sommartid. Paviljongen kallades "Templet" och bygatan har därefter fått sitt namn; Tempelbacken. Som chef för företaget residerade Bergman på herrgården. Genom diverse omstruktureringar bytte firman först namn till AB Bergman-Hummel & Co och senare till AB Bodträskfors. Bergman bedrev verksamhet på flertalet andra platser inom Norrbotten. Han engagerade sig bl.a. starkt i socknens utbrytning från Överluleå 1890, samt i Harads kyrkbygge. År 1889 avgick han som företrädare för sågverksamheten i Bodträskfors och flyttade till Gällivare där nya projekt initierades. Efter Bergmans tillbakadragande tillträdde Emil Rutberg som förvaltare i Bodträskfors. År 1892 reglerades Bodträskån till allmän flottled. Ungefär samtidigt hade exportverksamheten nära nog bortfallit, och vid sekelskiftet upphörde sågning i större skala. Olika bolags-sammanslagningar resulterade 1908 i bolaget Baltiska Trävaru AB (= Baltiska bolaget i folkmun). 1919 trädde bolaget i likvidation. Bolagets egendom övergick till AB Ytterfors-Munksund. Allt sedan Emil Rutberg tillträdde som förvaltare, kvarstod förvaltningen i Bodträskfors för att bevaka bolagens egendomar, samt sörja för avverkning, timmerköp och flottning. Rutberg efterträddes 1912 av sin måg forstmästare Gustav von Sydow som avgick 1921. Nästa efterträdare var förvaltare Axel Rhenman, som följdes av en forstmästare Lövgren, den siste förvaltaren i Bodträskfors. Herrgården utgjorde förvaltarbostad för AB-Ytterfors Munksund fram till 1946, då byggnaden övergick i Domänverkets ägo. Sågen kolades (!) upp år 1916 och kvarnen försvann på 1930-talet. Liksom på många andra håll i Norrbotten var man vid denna tid inte överdrivet mån om att bevara sin kulturhistoria till eftervärlden.

Faktor Johan Helmer Enberg

Johan Helmer Enberg föddes en aprildag år 1884 i Bodtjärn, en bosättning inte så långt från Harads i dåvarande Edefors kommun, Norrbotten. Fadern arbetade som tummare åt Baltiska Bolaget (sedermera uppköpt av Ytterfors-Munksund, nuvarande SCA) och på så sätt kom den unge Helmer att inleda sin skogliga bana. Helmer gick sexårig folkskola i Bodträskfors och färdades dagligen ca 4km till skolan med båt och till fots. Skolan låg mellan 1860-1920 i Kamrum, nära älven, och flyttades sedan till övre delen av byn, intill den herrgård som hade uppförts på 1870-talet och som nu bl.a. tjänade som regionkontor för Baltiska Bolagets räkning.

Den unge Helmer följde efter avslutad skolgång med sin far, Jan Petter Enberg, och blev liksom fadern tummare. Redan tidigt måste Helmer ha visat sig både kunnig och intresserad av skogsbruk. Han jobbade huvudsakligen som tummare fram till början av 1930-talet. Redan under sin tid som tummare fick han dock under en övergångsperiod pröva på lättare administrativa uppgifter, bl.a. som flottningsbas. I samband med 1:a världskriget flyttade Helmer med familj till Bodträsket, en avstyckning från faderns lilla stamhemman, där ett timrat tvåvåningshus uppfördes.

I Helmers arbete ingick även att sköta redovisningar och löneutbetalningar. Dessa utbetalningar skedde i Helmers hem. I farstukammaren satte man fram ett slagbord och sedan skedde utbetalningarna till de arbetare som vandrat dit långväga från. Det berättas att vid ett av dessa avlöningstillfällen hade både fjärdingsmannen och handlaren i byn påpassligt hållit sig framme för att få betalt för de varor arbetarna tagit på kredit från bolagets affär. Det visade sig att flera av dem inte skulle få något kvar av arbetsersättningen och stämningen blev givetvis inte den bästa. Arbetarna trodde naturligtvis att Helmer höll handlaren om ryggen, men troligen hade handlaren själv hållit sig väl underrättad om när avlöningen skulle ske. Helmer upplevde detta som mycket olustigt och sade sedan klart ifrån att han i fortsättningen ville sköta avlöningarna utan inblandning från kreditgivare.

Efter att ha varit bosatta några år i Bodträsket flyttade familjen 1917 till Kamrum i Bodträskfors där Helmer arrenderade en gård av bolaget. På så sätt kom han att bo mer centralt. I början av 1930-talet fick så Helmer anställning som faktor (ung. skogvaktare) åt bolaget. Denna rekrytering

skedde utan någon som helst intern utbildning från bolagets sida och får anses som tämligen representativ för dåtida anställningar. Helmer var således "självlärd" till 100% och anställdes liksom många andra arbetsledare efter att under en provotid ha satt sig in i sina kommande arbetsuppgifter. Under de första åren färdades Helmer huvudsakligen till fots eller med cykel mellan avverkningstrakterna. Det fanns ofta inga alternativ. Vägarna kunde vara undermåliga, och ofta fick han vandra miltals längs stigar upp till de omgivande småbyarna; Spikberg, Rödingsträsk, Alpas, Puottaure, Klusån, Krokforslillån m.m. Ofta sov han över i skogskojoj eller avlägsna huggarbosättningar för att nästa dag fortsätta sin vandring till avverkningstrakterna. Redan tidigt skaffade han sig dock en motorcykel, som fick tjäna som fortskaffningsmedel under de mest skiftande förhållanden. Den första bilen, en Ford införskaffades på 1930-talet. I början av 30-talet penklade han veckovis till en by fyra mil från Bodträskfors där bolaget hade uppfört ett mindre regionskontor för arbetsledare och lägre tjänstemän.

Skogen

Under denna tid fick Helmer även ibland åka upp mot Jokkmokk för att taxera skog för bolagets räkning, bl.a. på den i Luleå bosatte guldsmeden Fritz Ohlsons skogsegendom vid Piatisjaure. Denna 800 ha stora fastighet hade Ohlson förvärvat till ett vrakpris under de Klondykebetonade omständigheter som var vanliga i dessa trakter i början av 1900-talet. Taxering av skog var hela tiden en av de viktigaste arbetsuppgifterna, vilket medförde att Helmer helt förståeligt utvecklade en erfarenhetsbetingad fingertoppskänsla för volymer, kvalitetsgränser och andra trädegenskaper som var väsentliga för att hålla uppe bolagets förtjänster vid inköp av rotposterna. Betingelserna för skogsproduktion varierade inom upptagningsområdet och det var inte alltid man kunde lita på att sambandet höjd-diameter var konstant. Om skogen i älvdalarna ofta var "slanig" (liten avsmalning) gav detta stor skillnad i utbyte jämfört med grov och kort skog som företrädesvis växte på sämre marker i höjdlägena. Beståndshistoriken kunde naturligtvis vara avgörande i dessa sammanhang, och det gällde att snabbt kunna tolka dessa skillnader, eftersom de kunde påverka den totala volymen och vid större avverkningar ge förluster för bolaget. Precisionen i tabellverken var sämre än idag och skogsmannablicken (den väl utvecklade höftningen) premierades därför på ett helt annat sätt. Det berättas att Helmer och dennes kanske mest skogsintresserade son Göran en gång kom i en dispyt om utbytet av en stående tall. Även Göran var omvitnat kunnig i dessa sammanhang, och vid det här tillfället ville han inte ändra sig, trots att bedömningen låg nära faderns. Det slutade med att Helmer irriterat beordrade de medföljande att hugga ned tallen, varpå det efter noggranna mätningar konstaterades att hans bedömning varit bäst.

Jakten

Jakten utgjorde givetvis en viktig del i Helmers fritid och försörjning. På 1920- och 30-talet var det vanligt att Helmer steg upp tidigt på söndag morgonen för att jaga fågel. Älgjakten var givetvis också en stor årlig händelse. Helmer, som i vissa sammanhang kunde klämmas mellan förvaltaren och skogsarbetarna, var bland dessa känd för att se mellan fingrarna när jaktöverträdelser begicks. Av egna erfarenheter visste han hur viktig jakten var för att klara familjernas försörjning. Arbetslösheten var som bekant hög under 30-talet. Vid ett tillfälle följdes Helmer och förvaltaren åt på en avsyningsrunda tillsammans med Helmers yngste son Börje. Plötsligt, under en fikarast, hördes ett skott på så nära håll att alla tre hoppade rakt upp. Helmer skickade iväg Börje för att se vad som var i görningen. Efter att ha sprungit några hundra meter kunde Börje iaktta hur några intet ont anande tjuvjägare var i full färd med att stycka den nedlagda älgen. När Börje kom tillbaka ropade Helmer:- Nå, int såg du väl någonting, Börje? Denne var givetvis med på noterna och höll med trots förvaltarens misstroagna uppsyn. Eftersom Helmer under sina vandringar och övernattningar i skogskojar och huggarbostäder hade stora möjligheter att ertappa tjuvjakt, måste han då och då ha ställts inför samvetsprövande situationer. Vid en middag i ett avlägset skogstorp bjöds han en gång på en mycket miss-tänkt köttgryta, tydligen det enda som kunde uppbringas i matväg. Efter att smackande ha avslutat måltiden konstaterade han förnumstigt att "- det var ett gott kalvkött" utan att precisera vilken sorts kalv han trodde att det gällde. Det måste ha varit en lättad familj som tog adjö av honom nästa morgon.

Skogsvården

Skogsvården hade länge en underordnad betydelse i faktorernas verksamhet. Helmer administrerade bl.a. dikning, och hyggesbränning. Ofta skötte dock skogsarbetarna självständigt dessa arbetsuppgifter. Faktorerna hade bara som uppgift att anvisa vilka områden som skulle behandlas. Rövningarna under 20-30-talet inriktades ofta på åtgärder i äldre rövningsskog (= R2-G1) och kännetecknades då i hög grad av "surfällning" av barrträdshämmande löv. I de fall trakterna låg avlägset, brydde man sig inte om att tillvarata björkved, eftersom det fanns gott om torrfuror med ett bränslevärde som vid högt tjärinnehåll tangerade björkens och dessutom var lättare att transportera. Efter rövningarna kunde således marken vara täckt av en tjock fäll av underväxtgranar och grova björkar, aspar och gråal. Hyggesrensningar var den huvudsakliga röv-

ningsåtgärden, som främst syftade till borttagande av granmarbuskar och hämmande löv. Några större nyanseringar torde det inte ha varit frågan om. Möjligen lämnades enstaka utvecklingsbara, beståndsförnygrade barrplantor och givetvis grupper med yngre skog. I det sist nämnda fallet låg man ännu långt från Domänverkets sedermera schablonartade kalhyggsteknik, där man av skräck för snöskyttet kliniskt rensade hyggena. Gallringsandelen var relativt låg under 30-40-talen, men kunde lokalt få betydande omfattning i samband med kolning. Virket hämtades företrädesvis från ungskogar-massavedsskogar. Antagligen gav kolningen en bättre förtjänst än massavedsuttag, medan huggning av props var något lönsammare när den betalades som bäst. Gallringsandelen var dock högre vid älvdalarna än mot fjällkedjan. Här måste man göra en distinktion mellan älvdalarnas bondskogar, som endast i vissa fall berördes av mellankrigstidens försök till blädningsskogsbruk, och de vidsträckta "gröna lögner" som främst bredde ut sig på bolagsmark i de inre delarna av landet. I bondskogarna var det betydligt vanligare med försiktiga plockhuggningar och eventuellt svagare dimensionshuggningar.

Några anekdoter

Helmer Enberg måste i många avseenden ha kunnat beskrivas som ett verkligt original, ett ofta omtyckt sådant. En skillnad mellan Helmer och många av det norrbottniska skogsbrukets övriga original och udda personligheter, var att han intog en mellanställning på den sociala rangskalan. Kanske skulle man kunna jämföra honom med de ibland omtalade s.k. "klassresenärerna". Hans drag av folklighet kan möjligen ha bidragit till att han var så omtyckt. Som sprungen ur bondesamhället men senare avancerande pga omvitnad duglighet kom dock hans politiska hemvist att ligga på högerkanten. I likhet med de flesta andra original bar han ett smeknamn "Pompom", därför att han vid gott humör gav ifrån sig ett karaktäristiskt ljud; pom...pom... pom..pom.....Otaliga är de historier som berättats om honom, både av släktingar och vänner men också av underställda skogsarbetare. Jag nöjer mej här med att presentera ett axplock av godbitar. Vid ett tillfälle hade Helmer lämnat sin gamla Dodge vid vägkanten för att tillsammans med en medhjälpare avsyna en avverkningstrakt. När de så kom tillbaka till bilen upptäckte Helmer, till sin (förhållandevis ringa) bestörtning att någon eller något hade gett upphov till en stor buckla på ena framskärmen. Helmer frös fast som en bildstod med blicken fixerad på det oerhörda. Efter en stunds funderande kom den (från en äkta norrbottning) karaktäristiskt ordkarga kommentaren. "-Har du sett!?" Då hördes en smäll, och båda karlarna ryckte till förvånat när bucklan självmant rätade ut sig. Helmer stirrade på skärmen och därpå utbrast han återigen; "- Haar du ändå sett!!"

En av Helmers mindre framträdande, och för omgivningen ej alltid så angenäm egenskap, var att han med korta, dräpande repliker kunde avfärda sådant som inte föll honom på läppen. Det mest brutala exemplet på verbala avpolletteringar hämtar jag från en exkursion som Baltiska Bolaget hade genomfört med sina lägre tjänstemän och arbetsledare. Om någon jägmästare funnits med i skaran förtäljer dock inte historien. Man studerade denna dag föryngringsfrågor och med på exkursionen följde bl.a. Helmer och dennes tilltänkte efterträdare, Pontus Johansson. Det hör till saken, att denne till skillnad från Helmer hade gått en arbetsledarutbildning för bolagets räkning. Johansson var ung och ambitiös, och ivrig att få visa vad han hade lärt sig. Dessutom hade han vid ett flertal tillfällen anmärkt på Helmers klädsel, som enligt hans mening inte anstod en tjänsteman. Ofta gick Helmer klädd i en vanlig blåblus eller "lumberjacka", medan Johansson för att markera sin ställning alltid bar kostym i arbetet. Detta måste otvivelaktigt ha retat Helmer, och han gick nu bara och väntade på ett tillfälle att få ner Johansson på jorden igen. Ute på ett hygge stannade man till, och Johansson började en ivrig utläggning om bl.a. humusbildning och podsoleringsprocesser. Med en spade grävde han upp en torva och redovisade utförligt de olika sammanhangen. För den självlärde, praktiske Helmer måste mycket av detta ha tett sig som rena grekiskan. Utläggningen drog ut på tiden, och en och annan åhörare började skruva på sig. Allt efter som Helmers irritation ökade, sjönk hans keps längre och längre ned över näsan. När Johansson var färdig verkade ingen i församlingen påtagligt imponerad. Helmer betraktade stillsamt Johansson och utbrast sedan; "- Jo, greva ini mossan, he deug du till!"

REFERENSER:

Beskow, H., Liljeroth, E., Thunborg, F. (1958). Norrbotten, ett bildverk. Allhems förlag, Malmö.

Smith, N, m fl (1969). Bodens kommun. Från forntid till nutid. Luleå.

Enberg, R.(1968-69). Glimtar från Edeforsbygden 1968, 1969. (Häfte)

Intervju med Göta Enberg, Harads, född 1913.